

УДК 342.1(477):165.721

STEREOTYPES OF THE STATE AND THE LAW IN THE POLITICAL AND LEGAL MENTALITY OF THE UKRAINIAN ETHNOSIS
СТЕРЕОТИПИ ДЕРЖАВИ ТА ЗАКОНУ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЕТНОСУ**Shtepa O.O. / Штепа О.О.***c.f.s., as.prof. / к.ф.н., доц.*

ORCID: 0000-0003-0500-3000

*Poltava V.G. Korolenko national pedagogical university,
Poltava, Ostrogradskoho street, 2, 36000**Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, вулиця Остроградського, 2, 36000***Kovalenko S.V. / Коваленко С.В.**

ORCID: 0000-0001-5622-6357

*Poltava Applied Oil and Gas College of National University «Yuri Kondratyuk Poltava
Polytechnic», Poltava, Hrushevskiyi, 2a, 36021**Відокремлений структурний підрозділ «Полтавський фаховий коледж нафти і газу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
м. Полтава, вулиця Грушевського, 2а, 36021*

Abstract. *The authors of the article showed the peculiarities of the perception of the categories «state» and «law» in the legal mentality of the Ukrainian ethnic group. The propensity of Ukrainians to anarchism and legal nihilism was noted and the factors of the formation of such guidelines were determined. Ways of possible overcoming of such mental deformations are also outlined.*

Key words: *stereotypes, legal mentality, state, law, ethnos, nihilism, anarchism, deformation, ideology.*

Вступ.

Ставлення українців до держави, як чужої, так і своєї власної, здавна було досить скептичним. Ще відомий вітчизняний етнопсихолог В. Янів стверджував, що «українському народові не вистачає охоти шанувати авторитет» [8, с. 227]. Авторитет державної влади також не став виключенням. Проявом його заперечення у першу чергу є анархізм, який можна розглядати як політико-правову ідеологічну течію, метою якої є заперечення інституційного, зокрема державного управління суспільством та окремим індивідом. Однак, саме трактування анархізму як ідеологічної течії та політико-правового стереотипу етносу є досить суперечливим.

Основний текст.

Традиційно ідея анархізму розглядалася як явище надзвичайно деструктивне для державотворчого процесу. Проте, на нашу думку, у даному контексті варто навести кілька слушних положень щодо цього феномена висунутих вітчизняним філософом О. Киричком.

Так, дослідник наголошує, що ідея та ментальна настанова анархізму має своїм підґрунтям уявлення про прадавність, однак прадавність особливу, таку, що має непересічну цінність. Він вважає: «що б там не було, давнє і архаїчне на рівні масової свідомості осмислюється як наділене цінністю, натомість, якщо проаналізувати контексти вживання префікса «арх» у класичній грецькій мові,

то вони не просто апелюють до давнини, до звичайного минулого у лінійній картині часу, а реактуалізують поширене в колективному несвідомому уявлення про «золотий вік», «золотий час», себто ідеальний стан людства, що існував дуже давно, але був кращий за сучасність, ціннісно переважає теперішній профанний час, міфологему вочевидь укорінену у несвідоме надзвичайно глибоко» [3, с. 48-49]. Додамо, що ментальна селянськість також додає етносу консерватизму.

Традиційну прихильність українців до старовини визначала у своїх історичних дослідженнях і Н. Яковенко. Вона зауважила, що контрастом до «доброї старовини», яка втілює і систематизує «правильний», тобто незмінний порядок, є «новина». Пересічний «чоловік добрий» ранньомодерної України, за її спостереженнями, сприймає будь-які новини з осторогою, зараховуючи їх до розряду явищ, виділених осудливим, а то й погрозливим забарвленням [7, с. 144]. Таким чином, можна стверджувати, що анархізм став проявом ментальних настанов вітчизняного етносу, зокрема його консерватизму, що найбільшою мірою був притаманний українському селянству.

Для послідовників цієї ідеологічної течії було характерне звернення до минулого – славної історії предків. Історик анархістського руху в Україні М. Боровик зазначав, що в 1917-1921 рр. анархізм мав найбільший вплив на селянство Запоріжжя і Донбасу – найбільш урбанізованого і промислово розвиненого регіону, де тиск індустріальної цивілізації був найвідчутніший, а розклад традиційних для українців суспільних структур відбувався найшвидше... [1, с. 26]. Відповіддю на цей виклик і став анархізм. Як відомо, ці регіони знаходились на території прадавнього Дикого Поля – колиски запорізького та донського козацтва, місця, де надзвичайно потужно у підсвідомості населення відклалися прадавні уявлення про волю-свободу, правду-справедливість та братерство-рівність. Відомо, що, наприклад, махновці вважали себе нащадками запорізьких козаків, запозичили багато козацьких традицій.

Звернення до «старовини» ми можемо спостерігати і в наш час. Так, у період після подій на Майдані та початку збройного конфлікту на Сході країни український соціум починає повернення до власного історичного коріння. Зокрема, масова культура наповнюється образами з героїчного минулого нації – давньоруськими дружинниками, запорізькими козаками, героями Крут та холоднороськими повстанцями, діячами ОУН-УПА. Активізуються і наукові дослідження в царині вітчизняної історії, з новою силою розгортаються дискусії з приводу трактування тих чи інших подій, явищ, постатей минулого. При чому останні далеко не завжди обмежують державними кордонами, а часто звернені до геополітичних сусідів (варто згадати інформаційну війну з Росією, складовою якої є «історичний компонент» чи напруження у відносинах з Польщею через визнання геноцидом поляків Волинської трагедії 1943 року). Усі ці явища також необхідно вважати проявами політико-правового стереотипу анархізму.

На думку О. Киричка, анархія – це «не стан політичного безладу. Вона не є філософією, що закликає до розбрату і руйнації впорядкованих взаємин між

індивідами, вона вірить у здібність людей до самоорганізації і самовпорядкування без влади на основі утворення вільних об'єднань громадян за прагненнями та інтересами, прямої взаємної підтримки і допомоги, а також свободи, яка не можлива без відповідальності» [3, с. 11]. Така ідеологія, без сумнівів, знаходить відклик у ментальності українського етносу з його схильністю до малих форм соціальної організації, індивідуалізмом та свободолобством.

Менш оптимістично сприймають український анархізм представники психологічної науки. Етнопсихологи О. Донченко та Ю. Романенко слушно звертали увагу на те, що антидержавність українців у внутрішньому аспекті виявляє себе в органічному несприйнятті формально-інституційних відносин, передусім правових. Тут українець, за їх спостереженнями, відчуває справжній дискомфорт, який завжди виникає там, де природна безпосередність стикається з жорсткими нормативними вимогами і чітко окресленими диспозиціями. Натомість антидержавність у зовнішньому аспекті, на їх думку, пов'язана із політичним інфантилізмом правлячої страти українського соціуму. Адже у цьому випадку, за твердженням авторів, «дорослі» інтенціональні соціуми, мають справу не з носіями національних інтересів, а з індивідуалістами, готовими до беззаперечного виконання чужої волі [2, с. 225-226].

До числа поведінкових настанов, що формуються, зокрема, і під впливом анархістського світогляду, відносяться непотизм, правовий нігілізм, низький авторитет будь-якої влади, схильність до малих форм суспільної організації, зневага до державної власності, нездатність відстоювати власні права та інтереси в органах державної влади (зокрема ірраціональний страх перед судовими та правоохоронними органами, які в масовій свідомості населення асоціюються не із правозахисними інституціями, а з репресивно-каральною державною системою), схильність до масштабного казнокрадства та корупції. Парадоксально, що всі наведені психічні стереотипи виступають одночасно і наслідками, і причинами тривалої відсутності в українців власної національної держави.

Варто зазначити, що на даному етапі свого соціального буття український етнос не може належно розвиватися поза національною державою. А народ, що такої держави не має, неминуче потрапить під владу іноземного суверена. Розбудова ж ефективної національної держави потребує проведення системних реформ у всіх сферах суспільного життя, підвищення рівня добробуту та соціального захисту населення, боротьби з безробіттям та корупцією. Основним механізмом подолання деструктивних проявів вітчизняної правової ментальності в державотворчому дискурсі є створення політико-правової ідеології, спрямованої на їх корегування.

Парадоксальним є поєднання в українській політико-правовій ментальності стереотипів анархізму та етатизму. Етатизм є напрямом суспільної думки, що визнає державу в якості мети і найвищого результату суспільного розвитку. Причиною формування етатизму як ментально-правової настанови українського етносу є візантизм, тривалий період його бездержавності та багаточисельні невдалі спроби завоювання незалежності, а

також сторіччя перебування українських етнічних земель у складі Російської імперії та СРСР, де етатизм виступав національною ідеєю титульної російської нації.

У цілому анархістські та етатистські нахили українців можуть взаємодоповнювати та взаємообмежувати одне одного. Український етатизм здатен стати дороговказом у процесі національного державотворення, обмежити деструктивні прояви анархізму тощо. Натомість анархізм в поєднанні з демократизмом та схильністю до малих форм соціального об'єднання має відігравати роль запобіжника для будь-яких спроб узурпації державної влади (як це було, наприклад, у 2004 та 2014 роках) та виступити каталізатором процесів розбудови громадянського суспільства в Україні.

Важливим етнічним правовим автоматизмом є ставлення населення до закону. Своєрідний зміст вкладали у цей інститут наші предки в добу Київської Русі. Зокрема, як зазначає відомий історик права А. Павко, тлумачення цього терміна наявне у праці «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. Тут, на його думку, чітко розрізняється закон, який за допомогою заборон регулює поведінку людини в суспільстві, та істина, що уособлюється у високому моральному стані людини. Закон, визначаючи зовнішні вчинки людей на стадії, коли люди ще не досягли досконалості, готує людство до опанування істиною та благодаттю. Дослідник наголошує, що на думку Іларіона, «благодать є синонімом істини, а закон, виступаючи лише як тінь, що подібна до істини, є предтечею та слугою істини» [6, с. 28].

Крім того, дослідниця правової ментальності Н. Осипова звертає увагу на те, що, наприклад, в Остромировому Євангелії (1056-1057) міститься розуміння «закону», відмінне від грецького «Номас», оскільки наші пращури трактували закон у двох значеннях – в юридичному і побутовому, як звичний спосіб життя, звичай. У Руській правді, за її твердженням, також зустрічаються два поняття – «закон» і «покон» (початок, звичай, переказ) [5, с.104.].

Таким чином, констатуємо, що українці з давніх-давен розрізняли писаний, юридичний закон та «Закон Божий» – Істину, Правду або давню традицію, що, очевидно, хронологічно сягала ще язичницької епохи і ґрунтувалась на стародавніх міфах (можливо, ще дослов'янських). Якщо в часи Київської Русі та Литовсько-Руської держави офіційний закон базувався на нормах моралі та звичаях і виконував роль їх «зовнішньої форми», то в більш пізній період перебування українських земель у складі Речі Посполитої і Московського царства чужою для українців стає не лише держава, але і санкціоновані традицією норми. У колективній свідомості етносу утверджується теза, що жити треба не по закону, а по правді, яка, як ми показали вище, є одним з найдавніших та найавторитетніших уявлень правової ментальності. Наслідки такої установки та її деструктивний вплив на вітчизняне державотворення ми гостро відчуваємо і сьогодні, особливо в контексті процесу реформування національної правової системи.

Вважаємо, що для подолання правового нігілізму українського етносу доцільним є здійснення таких заходів на загальнодержавному рівні:

- 1) підвищення якості нормативно-правових актів всіх органів влади,

врахування при їх розробці змісту ментально-правових настанов правди-справедливості, свободи-волі, рівності-братерства;

2) проведення системних реформ в усіх сферах суспільного життя, особливо в царині правосуддя та правоохоронної діяльності;

3) підвищення рівня правової освіти населення шляхом введення відповідних навчальних курсів в освітніх закладах усіх рівнів, створення правничих гуртків, факультативів, впровадження лекторіїв на правову тематику на підприємствах, в установах та організаціях;

4) всебічне сприяння формуванню інститутів громадянського суспільства, зокрема, недержавних правозахисних організацій;

5) вироблення на загальнодержавному рівні ефективної правової ідеології, що зможе успішно корегувати ментально-правові настанови українського етносу, долаючи їх деструктивні впливи на вітчизняні державотворчі процеси.

Правовий нігілізм в українській ментальності органічно переплітається з правовим ідеалізмом. Суть цієї деформації правосвідомості зводиться до переоцінки значення правових норм у житті суспільства. Розчарування в такій неадекватній оцінці права, як правило, у подальшому призводить до виникнення правового нігілізму.

Висновки.

Тривалий період бездержавності нації зумовив формування анархізму, правового нігілізму, схильності до об'єднання в малі соціальні форми, скептичне ставлення до правосуддя та правоохоронних органів, нездатність до захисту власних прав у державних інституціях тощо. Згідно із законом єдності та боротьби протилежностей взаємодія антагоністичних за своїм змістом правових стереотипів (анархізму та етатизму, правового нігілізму та правового ідеалізму, високого авторитету громади та різко негативного ставлення до сусідів тощо) може стати джерелом розитку вітчизняного етносу та каталізації його державотворчих процесів. Проте деструктивні поведінкові настанови потребують коригування з допомогою впровадження загальнодержавної правової ідеології та ефективної системи політико-правового виховання молоді.

Література

1. Боровик М. Анархізм в Україні 1917-1921 рр.: закономірність чи випадковість? *Історичний журнал*. 2006. № 2. С. 25-32.

2. Донченко О.А. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятори психополітичного повсякдення. Київ: Либідь, 2001. 336 с.

3. Киричок О.Б. Лексикологія анархізму. Полтава: Видавництво Шевченко Р.В., 2011. 59 с.

4. Ковальський В., Хлистова Н. Правова ментальність як ознака кризи правосвідомості. *Юридичний вісник України*. 2010. 3-9 квіт. (№ 14) . С. 14.

5. Осипова, Н.П. Ментальне тло правосвідомості та правової культури сучасного українського суспільства. *Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія*. / Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та інші. Харків: Право, 2009. С. 103-124.

6. Павко, А., Павко Я. Правничо-політична думка Київської Русі у цивілізаційному вимірі. *Віче*. 2011. № 20. С. 27-31.

7. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.

8. Янів В. Соціальні інстинкти українців. Янів В. *Нариси до історії української етнопсихології*. 3-тє вид., стер. Київ: Знання, 2006. С. 221-242.

Стаття надіслана: 25.03.2024 р.

© Штепа О.О., Коваленко С.В.